

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ

ДЕРЕВ'ЯНКО ІННА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 37:27-472-053.6(477) «9/12»](043.3)

**ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ ХРИСТИЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ
ПІДЛІТКІВ КИЇВСЬКОЇ РУСИ
(КІНЕЦЬ X – СЕРЕДИНА XIII СТОЛІТТЯ)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат

дисертація на здобуття наукового ступеня

кандидата педагогічних наук

Харків – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор педагогічних наук, професор
Штефан Людмила Андріївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри
історії педагогіки і порівняльної педагогіки.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, доцент
Фазан Василь Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
доцент кафедри педагогіки і андрагогіки;
кандидат педагогічних наук
Мірошниченко Віталій Григорович,
Полтавський інститут бізнесу ПВНЗ
«Міжнародний науково-технічний
університет імені академіка Ю. Бугая»,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних
наук.

Захист відбудеться «18» квітня 2018 р. о 16.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.04 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Алчевських, 29, ауд. 216, м. Харків, 61002.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В, м. Харків, 61168.

Автореферат розісланий «17» березня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Попова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Розбудова української держави відбувається у складних соціокультурних умовах, пов'язаних із нестабільністю суспільної ситуації, девальвацією загальнолюдських цінностей, утратою виховного ідеалу. Така ситуація негативно впливає на становлення і духовний розвиток особистості взагалі та молодого покоління зокрема.

Особливої складності та суперечливості набуває процес виховання в роботі з підлітками, для яких характерні невизначеність ідеалів, емоційна невтриманість, імпульсивність, схильність потрапляти під навіювання, слабка воля.

Питання виховання сучасних учнів підліткового віку належать до проблем загальнодержавного масштабу, що відбилося в державних національних програмах «Діти України» (2012), «Виховання дітей та учнівської молоді в Україні» (2004); у Законі України «Про загальну середню освіту» (2012), «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2016); «Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки» та ін. У зазначених документах наголошується, що «сучасне виховання в Україні має забезпечувати залучення молодого покоління до культури й загальнолюдських цінностей», розвивати його можливості та якості, більш глибоко знайомити учнів підліткового віку зі світом християнської культури.

Дієву допомогу в розвитку духовного світу підлітка, прищепленні йому християнських та загальнолюдських цінностей, розумінні сенсу свого існування на Землі може надати вивчення та творче використання педагогічно цінних ідей християнського виховання підлітків за часів Київської Русі, коли було накопичено оригінальний зміст, форми та методи організації такого виховання.

Дослідженню питань християнського виховання підлітків присвячено праці вчених різних наукових галузей: історії (М. Аркас, Є. Голубинський, М. Карамзін, В. Ключевський, митрополит Макарій (Булгаков), С. Соловйов, В. Татищев); історії педагогіки (С. Бабишин, Г. Ващенко, В. Зеньковський, П. Каптерев, М. Лавровський, С. Миропольський, Л. Модзалевський, І. Огієнко, С. Русова, К. Ушинський); психології (Б. Братусь, О. Войнівська, Н. Жигайло, І. Крупська, Б. Нечипаров, Н. Павлик); філософії (В. Горський, А. Козієва, А. Колодний, Г. Пирог, І. Петрова; С. Снігур, Т. Чайка).

З'ясовано, що Святі Отці (преподобний Серафим Саровський, преподобний Амвросій Оптинський, преподобний Паїсій Величковський, святий Феофан Затворник, святий Тихон (Задонський) та ін.), вітчизняні педагоги (М. Зайцев, М. Маккавейський, М. Олесницький, Л. Соколов, К. Ушинський, П. Юркевич), представники української діаспори (С. Ярмусь, Я. Ярема) фрагментарно визначали мету, завдання, зміст, принципи, форми і методи християнського виховання підлітків.

Аналізу окремих питань змісту і напрямів релігійного виховання особистості присвячені дисертації з історії педагогіки В. Карагодіна (релігійно-моральне виховання), В. Мірошниченка (монастирське виховання), Т. Тхоржевської, Г. Шестуна (православне виховання), В. Фазана (духовне виховання).

Проте, на сьогодні відсутнє цілісне історико-педагогічне дослідження, у

якому б вивчалася проблема християнського виховання підлітків за часів Київської Русі (кінець X – середина XIII століття).

Актуальність роботи зумовлена також потребою розв'язання цілої низки суперечностей, наявних у сучасній теорії та практиці християнського виховання підлітків:

- між накопиченим педагогічно цінним досвідом християнського виховання підлітків за часів Київської Русі та відсутністю його узагальнення для використання в сучасних умовах;
- між потребами духовного розвитку підлітків та фрагментарним використанням для реалізації зазначених потреб християнських цінностей;
- між численними науковими розробками щодо християнського виховання підлітків в сім'ї та школі і відчуженістю їхньої реалізації в сучасному вихованні.

Отже, актуальність проблеми, об'єктивна потреба суспільства в розвитку духовного світу підлітків, прищеплення їм культури та загальнолюдських цінностей, необхідність розв'язання існуючих суперечностей, а також відсутність цілісного історико-педагогічного дослідження зазначеної проблеми зумовили вибір теми дослідження **«Педагогічні ідеї християнського виховання підлітків Київської Русі (кінець X – середина XIII століття)»**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації є складником комплексної програми науково-дослідної роботи кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підготовка викладацьких кадрів для середньої та вищої школи в науково-педагогічній спадщині вітчизняних та зарубіжних педагогів, діячів освіти і культури України XIX – XX ст.» (державний реєстраційний номер 01110006445 від 26. 05.2011 р.).

Тему дослідження затверджено вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 5 від 7 листопада 2014 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 9 від 23 грудня 2014 р.).

Мета дослідження: визначити педагогічні ідеї християнського виховання підлітків у Київській Русі (кінець X – середина XIII століття) та узагальнити досвід його реалізації в означений період для використання педагогічно цінних надбань в умовах сьогодення.

Завдання дослідження:

1. З'ясувати ступінь дослідженості проблеми, яка вивчається; визначити термінологічне поле дослідження.
2. Розкрити передумови та науково обґрунтувати етапи становлення й розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі (кінець X – середина XIII століття).
3. Схарактеризувати форми і методи організації християнського виховання підлітків у Київській Русі вказаного періоду.
4. Окреслити перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду християнського виховання підлітків Київської Русі у сучасній сім'ї та

школі й сформулювати прогностичні тенденції розвитку зазначених питань в Україні.

Об'єкт дослідження – християнське виховання підлітків у Київській Русі (кінець X – середина XIII століття).

Предмет дослідження – теорія та практика християнського виховання підлітків у Київській Русі досліджуваного періоду.

Відповідно до поставлених завдань і мети використано такі **методи дослідження**:

- історичні: історико-типологічний, історико-структурний, хронологічний, ретроспективний, що дозволили простежити етапи становлення та розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі в зазначений період;

- загальнонаукові: (аналіз, синтез, систематизація, зіставлення, узагальнення) з метою з'ясування ступеня дослідженості проблеми, яка вивчається, та визначення термінологічного поля дисертації;

- порівняльно-змістовий, що дав змогу порівняти зміст, форми та методи християнського виховання підлітків на різних етапах розвитку суспільства в досліджуваній період;

- прогностичний метод для визначення перспектив творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду християнського виховання підлітків у сучасній сім'ї та школі й з'ясування прогностичних тенденцій розвитку означених питань.

Джерельною базою дослідження стали:

- законодавчі та нормативні документи органів державної влади України: Конституція України, закони України «Діти України» (2012), «Виховання дітей та учнівської молоді в Україні» (2004), «Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності» (2016);

- літописи Київської Русі («Повість минулих літ», Київський літопис за Іпатіївським та Лаврентіївським списками), казки, билини, пісні;

- твори середньовічних і болгаро-візантійських церковних письменників (св. Василій Великий, св. Григорій Богослов, св. Григорій Ніський, авва Дорофій, преп. Єфрем Сирін, св. Іоанн Златоуст, преп. Іоанн Дамаскін, преп. Іоанн Ліствичник) та християнських мислителів часів Київської Русі (Володимир Мономах, Данило Заточник, митрополит Іларіон, митрополит Климент Смолятич, єпископ Кирил Туровський, преп. Нестор Літописець, св. Серапіон Володимирський, преп. Феодосій Печерський);

- життя святих (святого рівноапостольного князя Володимира, святих страстотерпців Бориса та Гліба, преподобного Феодосія Печерського та інших святих);

- матеріали фондів Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. І. Вернадського, бібліотеки Київської духовної академії, бібліотеки при Києво-Печерській Лаврі, Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, бібліотеки Харківського національного педагогічного університету

імені Г. С. Сковороди;

- історичні та історико-педагогічні дослідження вітчизняних науковців XVIII-XX ст. (з історії: М. Аркас, Є. Голубинський, М. Карамзін, В. Ключевський, митрополит Макарій (Булгаков), С. Соловйов, В. Татищев; з історії педагогіки: С. Бабишин, Г. Ващенко, В. Зеньковський, П. Каптерев, М. Лавровський, С. Миропольський, Л. Модзалевський, І. Огієнко, С. Русова, К. Ушинський);

- богословська література (преп. Амвросій Оптинський, святий праведний Іоанн Кронштадський, преп. Макарій Оптинський, преп. Серафим Саровський, преп. Паїсій Величковський, святитель Тихон (Задонський), святитель Феофан Затворник);

- матеріали педагогічних періодичних видань «Христианские чтения», «Родительский комитет», «Школа і сім'я», «Духовное просвещение», «Духовный Вестник», «Освіта України», «Педагогіка», «Педагогічний процес: теорія і практика», «Теоретичні питання освіти і виховання», «Цінності освіти і виховання»;

- наукові праці (монографії, дисертаційні роботи, наукові статті) в галузях філософії, психології, історії та педагогіки, в яких порушуються проблеми християнського виховання підлітків; матеріали науково-практичних конференцій.

Хронологічні межі дослідження.

Вибір *нижньої межі* дослідження – 988 рік – зумовлений хрещенням Київської Русі, започаткуванням спеціальних училищ для підлітків; появою перших джерел як носіїв християнських цінностей («Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона); тісною співпрацею школи і церкви, що сприяло зародженню педагогічних ідей християнського виховання підлітків.

За верхню межу взято 50-ті рр. XIII століття, що пов'язано з переглядом педагогічних ідей щодо змісту, мети, завдань, принципів, форм та методів християнського виховання підлітків у зв'язку з монголо-татарською навалою та політичною роздробленістю Київської Русі; із поступовою втратою Києва як релігійного центру.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що в ньому *вперше*:

- здійснено цілісний історико-педагогічний аналіз теорії та практики християнського виховання підлітків у Київській Русі в конкретний історичний період;

- науково обґрунтовано етапи становлення та розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі (кінець X – середина XIII століття): перший етап – етап зародження педагогічних ідей християнського виховання підлітків і поступової їхньої реалізації в практиці державного і церковного навчання в Київській Русі (988 р. – перша половина XI століття); другий етап – етап розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі і його впровадження в практику церковно-монастирського навчання (друга половина XI – початок XIII століття); третій етап – етап збереження педагогічних ідей християнського виховання підлітків у школах при монастирях (30-ті рр. XIII – середина XIII століття);

- виявлено й схарактеризовано внесок християнських мислителів та

громадських діячів Київської Русі (Володимир Мономах, Данило Заточник, Святитель Іларіон, митрополит Климент Смолятич, єпископ Кирило Туровський, князь Костянтин Всеволодович Володимирський, преп. Нестор Літописець, преп. Феодосій Києво-Печерський) у розробку педагогічних ідей християнського виховання підлітків, що полягає в обґрунтуванні суті досліджуваного феномена, його змісту, мети, завдань, принципів, форм та методів реалізації;

- схарактеризовано форми (богослужіння, таїнства, піст, паломництво, благодійна діяльність, колективна праця), методи (молитва, каяття, проповідь, приклад, читання духовної літератури, духовна бесіда, умовляння, заохочення), принципи (любові, ненасилля, своєчасності, помірності, відповідальності, смирення та аскези, терпіння, жертвності, єдності доброти і суворості, виховання в праці, практичної спрямованості) християнського виховання підлітків в окреслений період;

- визначено перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей та досвіду християнського виховання підлітків у сучасній сім'ї та школі (використання духовної літератури; організація благодійної діяльності; відвідування Богослужінь; паломницькі подорожі до Святих місць; особистий приклад вихователя як провідника волі Божої; уміння вихователя бачити у вихованцеві образ і подобу Божу; турбота вихователя про душу дитини; прагнення вихователя не нашкодити душі дитини; виховання з любов'ю; залучення батьків до благодійної діяльності разом із дітьми);

- сформульовано прогностичні тенденції розвитку питань християнського виховання підлітків (упровадження нових і вдосконалення вже відомих форм і методів християнського виховання підлітків; організація християнської просвіти та консультування батьків із питань християнського виховання підлітків; використання індивідуального підходу до організації християнського виховання підлітків; запровадження різноманітних християнських курсів; використання педагогічно цінного досвіду в сучасній педагогічній практиці християнського виховання підлітків).

Уточнено передумови організації християнського виховання підлітків, а саме: дипломатичні й торговельні зв'язки Київської Русі з сусідніми державами, що вже прийняли християнство; поширення християнства на теренах Київської Русі проповідниками, державними діячами, місіонерами; переклад на старослов'янську мову Євангелія, Псалтиря, Апостола та інших богослужебних книг; створення слов'янської писемності; діяльність християнських громад; прийняття хрещення княгинею Ольгою та князем Володимиром та ін.

Уведено до наукового обігу невідомі та маловідомі факти, джерела (55), які поширюють уявлення про педагогічні ідеї християнського виховання підлітків за часів Київської Русі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в ході наукового дослідження положення й висновки сприяють цілісному відтворенню теорії та практики християнського виховання підлітків у Київській Русі в кінці X – середині XIII століття. Результати здійсненої роботи можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових пошуків і сприяють

збереженню й передачі цінного історико-педагогічного досвіду.

Матеріали і результати дослідження було *впроваджено* в практику роботи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-240 від 13.03.2017 р.), Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 57-18/309 від 20.03.2017 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк) (довідка № 03-28/02/854 від 16.03.2017 р.).

Матеріалами дослідження *можуть послуговуватися* викладачі під час розробки та викладання курсів «Педагогіка», «Історія педагогіки», спецкурсів і спецсемініарів, підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі післядипломної освіти, а також учителі та батьки в процесі організації виховної роботи в школі й сім'ї. Окремі положення дисертації можуть бути використані для підготовки курсових і магістерських робіт.

Апробація результатів дослідження. Основні результати й висновки роботи оприлюднені на засіданнях кафедри історії педагогіки і порівняльної педагогіки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2013-2017 рр.); на міжнародних науково-практичних конференціях: «Савремене тенденције у наставним и ваннаставним активностима на учительським (педагошким) факултеима (Сербія, 2013 р.), «Материали за XIII международна научна практична конференция «Найновите научни постижения – 2017» (Белград, Софія, 2017 р.), «Психолого-педогогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика» (Харків, 2017 р.); на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Методологія сучасних наукових досліджень» (Харків, 2013 р.), «Культура ХХІ століття» (Харків, 2016 р.); «Реалізація виховного компонента освітнього середовища ВНЗ та закладів післядипломної освіти» (Умань, 2017 р.); регіональних науково-практичних конференціях: «Григорій Сковорода – видатний український філософ і просвітитель» (Харків, 2014 р., 2016 р.), «Педагогічна спадщина А. С. Макаренка. Минуле і сучасність» (Харків, 2015 р.).

Публікації. Основні положення дисертація висвітлено в 15 одноосібних публікаціях автора, серед яких 6 статей уміщено в наукових фахових виданнях України, 2 – у закордонних періодичних галузевих виданнях, 7 – у матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура і обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (350 найменувань, із них архівних – 25, маловідомих – 30), 2 додатків (на 2 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 246 сторінки; із них основного тексту – 178 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено його об'єкт, предмет, мету і завдання; окреслено методи та представлено джерельну базу дисертації; її хронологічні межі; розкрито наукову новизну й практичне значення

отриманих результатів; викладено відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі **«Християнське виховання підлітків як науково-педагогічна проблема»** на підставі вивчення та узагальнення вітчизняних історичних, науково-педагогічних, філософських, соціологічних, психологічних джерел, а також дисертаційних праць проаналізовано ступінь дослідженості проблеми, яка вивчається; розкрито термінологічне поле дослідження; з'ясовано зміст християнського виховання підлітків; схарактеризовано передумови становлення та розвитку християнського виховання підлітків у Київській Русі.

Аналіз науково-педагогічної літератури, періодичних видань та дисертаційних праць дав можливість визначити ступінь наукової розробленості проблеми християнського виховання підлітків Київської Русі (кінець X – середина XIII століття). Науковий інтерес викликали праці вітчизняних істориків XVIII-XIX століття (Е. Голубинський, М. Карамзін, В. Ключевський, митрополит Макарій (Булгаков), С. Соловйов, В. Татищев) та вітчизняних педагогів XIX – XX століття (С. Бабишин, П. Каптерев, С. Миропольський, Л. Модзалевський, К. Ушинський), які проаналізували просвітницьке значення Візантії в становленні християнства на Русі, визначили зміст християнського виховання в давньоруський період та схарактеризували особливості розвитку школи й освіти у стародавніх слов'ян; праці відомих педагогів радянського періоду (В. Зеньковський, С. Русова, Г. Ващенко, І. Огієнко), що визначили чинники та умови успішної організації християнського виховання молодого покоління, сформулювали шляхи подолання людської гріховності, окреслили коло загальнолюдських цінностей; дослідження науковців української діаспори (І. Гончаренко, Я. Ярема, С. Ярмусь), які у своїх працях спирались на Церкву, віру, християнські ідеали, святині, любов до Батьківщини; праці святих Отців церкви XVIII-XIX століття (преп. Паїсій Величковський, преп. Серафим Саровський, Святитель Феофан Затворник, Святитель Тихон Задонський та ін.), які визначили зміст християнського виховання підлітків; праці сучасного православного духовенства (архієпископа Львівського і Галицького Августина, архієпископа Рівненського і Острозького Серафима, архієпископа Черкаського і Канівського Софронія, єпископа Полтавського і Кременчуцького Пилипа, о. Б. Огульчанського, Ігумена Іоанна (Економцева), о. В. Свешникова, о. А. Затовського, о. В. Софійчука, о. С. Слобідського, прот. А. Шмемана), у яких запропоновано церковну точку зору на розвиток в Україні практики виховання на засадах православної моралі.

Установлено, що цінний внесок у дослідження генези означеної проблеми зробили такі науковці, як: Є. Більченко, Л. Генік, Т. Дяченко, К. Журба, В. Карагодін, О. Каневська, Г. Котломантінова, М. Маріо, В. Марко, І. Міщишина, Ж. Петрочко, О. Радул, О. Репецька, Т. Саннікова, Є. Сявавко, Т. Тхоржевська, В. Фазан, Г. Шестун, Ю. Щербяк та ін. Зазначені фахівці проаналізували процес розвитку теорії та практики виховання дітей на засадах православної моралі в Україні в контексті загальноєвропейського процесу розвитку педагогічної думки; узагальнили практичний досвід вивчення педагогіки в духовних навчальних закладах початку XIX – 20-х рр. XX століття; схарактеризували роль традицій у системі християнського виховання; визначили зв'язок християнського виховання з

моральним; схарактеризували чинники, які забезпечують розвиток духовності українського народу; здійснили цілісний науковий аналіз питань виховання молоді засобами православної духовної музики; розкрили суть релігійно-морального виховання та визначили основні шляхи співпраці школи, церкви та громадськості; здійснили цілісний аналіз генези релігійного виховання в історії шкільної освіти України; розглянули психолого-педагогічні умови підвищення ефективності духовного виховання підлітків засобами християнської етики; схарактеризували особливості виховання дітей у процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян.

Проведений науково-педагогічний пошук засвідчив, що до цього часу педагогічні ідеї християнського виховання підлітків за часів Київської Русі в історичній ретроспективі не були предметом спеціального наукового аналізу.

Християнське виховання підлітків розглядаємо як систему духовно-морального становлення особистості під керівництвом учителів, священнослужителів, батьків.

У дисертації доведено, що з досліджуваним феноменом тісно пов'язані такі поняття, як: «релігійне виховання» (Г. Ващенко, М. Витівський, О. Вишневський, В. Зеньковський, В. Кремень, М. Юрій та ін.), «православне виховання» (Т. Тхоржевська, В. Фазан, Г. Шестун та ін.), «духовне виховання» (Д. Левчук, І. Метлик, Т. Санникова, І. Соловцова, В. Піменова), «християнська мораль» (С. Головащенко, О. Каневська, О. Репецька), «духовність» (І. Бех, Б. Братусь, В. Зінченко, В. Знаков, Н. Лосський, В. Марко, Н. Силуянова, В. Слободчиков, С. Франк).

Як об'єкти християнського виховання, відповідно до теми дослідження, розглядаємо підлітків. Зазначимо, що підлітковий вік – період, який пролягає між дитинством і ранньою юністю (від 12 до 15 років – за визначенням сучасних психологів; від 7 до 14 років – за класифікацією О. Радул, яка вивчала особливості виховання дітей у процесі життєдіяльності давніх східних слов'ян) і характеризується значними змінами у фізичному та психічному розвитку дитини. Важливими соціально-психологічними новоутвореннями підліткового віку є особистісне самоствердження, дорослість, потреба в спілкуванні, значне збільшення контактів, перегляд установлених раніше переконань та уявлень, формування нового світогляду, засвоєння цінностей і норм підліткового середовища, тощо.

На основі опрацювання історичних та науково-педагогічних джерел з'ясовано, що до передумов зародження педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі належали: широкі міжнародні та дипломатичні зв'язки Київської держави; торгівля між країнами, які вже прийняли християнство; обмін досягненнями в галузі культури, ремесел і техніки; діяльність видатних місіонерів – святого апостола Андрія Первозванного, святих рівноапостольних Кирила та Мефодія (укладачі слов'янської абетки); переклад на старослов'янську мову Євангелія, Псалтиря, Апостола та інших богослужбних книг; створення слов'янської писемності (863 р.); діяльність християнських громад; побудова в Києві Соборного храму на честь Святого Пророка Іллі (945 р.); прийняття хрещення княгиною Ольгою (957 р.) та князем Володимиром (987 р.); сусідство Київської Русі з Візантійською державою.

Аналіз політичних та соціально-педагогічних передумов християнського виховання підлітків у Київській Русі дозволив дійти висновку про те, що релігійне виховання підлітків до 988 року носило сімейний характер. При цьому вихователями були батьки і найстарші в роді.

У другому розділі **«Етапи становлення та розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київської Русі (кінець X - середина XIII століття)»** на основі аналізу історичних, науково-педагогічних досліджень обґрунтовано етапи становлення та розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київської Русі в окреслений період.

Серед критеріїв визначення етапів розглядалися суспільно-політичні та соціально-економічні чинники, підходи Святих Отців Церкви, мислителів Київської Русі та громадських діячів до визначення мети, завдань, змісту, принципів, форм і методів організації християнського виховання підлітків та досвід установ, які були засновані з метою організації такого виховання у Київській Русі кінця X – першої половини XIII століття.

Відповідно до вказаних критеріїв у дисертації науково обґрунтовано три етапи становлення та подальшого розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків Київської Русі, а саме:

Перший етап – етап зародження педагогічних ідей християнського виховання підлітків і поступової їхньої реалізації в практиці державного і церковного навчання в Київській Русі (988 р. – перша половина XI століття).

У процесі наукового пошуку з'ясовано, що на вказаному етапі була здійснена християнізація Київської Русі; започатковуються училища при княжих домах та церквах; з'являються школи, які були доступними для всіх верств населення і де під керівництвом духовенства та князів відбувається поєднання навчання та християнського виховання учнів, створюються бібліотеки, здійснюється будівництво храмів та монастирів у Києві, Чернігові, Чудові, Переяславі, Володимир-Волинському та інших містах, що сприяло зародженню педагогічних ідей християнського виховання підлітків.

З'ясовано, що цей етап характеризувався появою перших джерел як носіїв християнських цінностей, серед яких слід зазначити: Святе Письмо; патристику (св. Василій Великий, св. Григорій Богослов, св. Григорій Ніський, авва Дорофій, преп. Єфрем Сирін, св. Іоанн Златоуст, преп. Іоанн Дамаскін, преп. Іоанн Ліствичник); «Слово про Закон і Благодать» (1049 р.) Святителя Іларіона, митрополита Київського. Важливими педагогічними ідеями християнського виховання особистості у творах Святих Отців були: ідея спасіння, покаяння, духовного вдосконалення підлітка, гуманізму, прищеплення загальнолюдських цінностей, цілісність і гармонійність розвитку особистості, удосконалення людської особистості, виховання в підлітка почуття антипатії до пристрастей та почуття радості від перемоги над собою, виховання працелюбства та основних християнських чеснот (віра, надія, любов), єдність думки, почуття й діяльності, визначення місця підлітка в навколишньому світі, ідея навчити вихованця любити ближніх, виховання за Євангельською мудрістю, виховання розуму, серця, волі та самостійності, небезпека для підлітків надмірної неконтрольованої свободи.

Установлено, що на досліджуваному етапі педагогічною метою християнського виховання підлітків Київської Русі було формування їх християнського світогляду, розвиток духовної сфери особистості, її релігійності та моральності (ідея порятунку) (св. Василій Великий, св. Григорій Ніський, преп. Іоанн Дамаскін, св. Іларіон, митрополит Київський).

На окресленому етапі було визначено такі педагогічні завдання християнського виховання підлітків, як: формування навичок вдумливого читання Святих книг; виховання розуміння свого місця у світі; духовна просвіта підлітка; підготовка його до вічного життя; виховання Страху Божого; дотримання церковних заповідей; виховання любові до Бога, церкви, держави, школи, старших; формування християнських чеснот підлітків; виховання за Євангельською мудрістю (св. Василій Великий, св. Григорій Ніський, авва Дорофій, митрополит Іларіон, преп. Іоанн Ліствичник, преп. Іоанн Дамаскін).

Панівними педагогічними *принципами* зазначеного етапу були: принцип безмежної любові; своєчасності; помірності (учитель не відразу повідомляв досконале знання, а робив це поступово); відповідальності (турбота за тіло і душу підлітка); ненасилля; урахування вікових здібностей підлітка (св. Василій Великий, св. Іоанн Златоуст, святитель Михаїл, перший митрополит Київський).

До провідних *форм і методів* християнського виховання підлітків у Київській Русі на окресленому етапі належали: бесіда; приклад; порада; застереження; читання християнської літератури; церковний спів; молитва, навіювання; каяття; піст; відвідування церкви; Богослужіння; проходження Церковних таїнств, таких як Святе причастя, сповідь, хрещення; участь у святах; церковне мистецтво; читання псалмів (св. Василій Великий, преп. Єфрем Сирін, св. Іоанн Златоуст, преп. Іоанн Дамаскін, билини, пісні).

З'ясовано, що на досліджуваному етапі (988 р. – перша половина XI століття) зазначені педагогічні ідеї знайшли своє втілення в практиці державного та церковного навчання, зокрема у визначенні *змісту* християнського виховання підлітків, який полягав у вивченні в школі тривіуму (читання – релігійне, письмо – святе, спів – церковний) на матеріалі Євангелія, Псалтиря, Часослова.

На означеному етапі було визначено труднощі, які заважали поширенню педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі, а саме: не всі міста Київської Русі прийняли християнство; далеко не всі сім'ї та школи були готові здійснювати християнське виховання.

У дисертації з'ясовано, що другий етап – *етап розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі і його впровадження в практику церковно-монастирського навчання (друга половина XI – початок XIII століття)* характеризувався: визначенням Києво-Печерського монастиря як провідного осередку духовного просвітництва підлітків Київської Русі; збільшенням кількості установ, які займалися організацією християнського виховання підлітків; появою монастирських шкіл; урізноманітненням джерел як носіїв християнських цінностей (Ізборники, Повчання); поширенням бібліотек; відкриттям книгописних майстерень, де переплітали книги і поширювали їх по всій Київській Русі з метою самоосвіти підлітків.

Науковий пошук засвідчив, що на цьому етапі, порівняно з попереднім, з'являється велика кількість повчальної літератури («Ізборник 1073», «Златоструй», «Бджола», «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Ізборник 1076», «Послання до смоленського священика Фоми» митрополита Климента Смолятича, праці єпископа Кирила Туровського, князя Костянтина Всеволодовича (Володимирського), «Слово» Данила Заточника, «Повчання» преподобного Феодосія Печерського та ін.).

Установлено, що на окресленому етапі суттєвий внесок у розвиток педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі зробили преподобний Феодосій Києво-Печерський (ідея терпіння та смирення, постійного перебування в молитві, виховання в праці), преподобний Нестор Літописець – чернець Києво-Печерського Монастиря (ідея корисності читання книг духовного змісту), Володимир Мономах – князь Київський (ідея всепрощення, милосердя, любові до ближнього, соборності, цінності навчання для підлітків, установлення з ними дружніх стосунків, необхідності надбання таких християнських цінностей, як добросердечність, смирення, повага до молодших, однолітків, батьків та старших за віком, любов до праці, організація благодійної діяльності), митрополит Климент Смолятич (ідея Премудрості Божої, розуміння кожного як неповторної особистості), єпископ Кирило Туровський (ідея формування особистості підлітка в єдності тілесної і духовної чистоти), князь Костянтин Всеволодович Володимирський (ідея єдності навчання і виховання, постійного духовного вдосконалення підлітка, індивідуалізація виховання духовності), Данило Заточник (освіта – провідне джерело розвитку розуму та мудрості особистості, духовно-моральне виховання підлітка).

На підставі вивчення праць Святих Отців та мислителів зазначеного етапу (єпископ Кирило Туровський, митрополит Климент Смолятич, преп. Нестор Літописець, преп. Феодосій Печерський) було з'ясовано, що на другому етапі, на відміну від попереднього (988 – перша половина XI століття), було уточнено педагогічну *мету* християнського виховання підлітків (спасіння душі шляхом пізнання Бога), розширено педагогічні завдання та принципи такого виховання. До нових *завдань* християнського виховання підлітків належали: становлення духовної мудрості; розвиток «безпристрасті тілесної», послуху; виховання вміння бачити власну душу та розуміти волю людську і волю Божу; формування в підлітків навичок самовдосконалення та самокорекції; виховання в них здібності до добрих учинків, стриманості в гніві, люті та неправедних бажаннях; духовне виховання й самовиховання; прищеплення підліткам основних морально-етичних норм (Володимир Мономах, митрополит Климент Смолятич, святитель Кирил, єпископ Туровський, князь Костянтин Всеволодович, преп. Феодосій Печерський,).

До нових принципів християнського виховання підлітків на цьому етапі слід віднести: принцип смирення та аскези, терпіння та жертвовності, духовності вчителя, єдності навчання, виховання і розвитку особистості, «просвіти» молодої людини (Володимир Мономах, митрополит Климент Смолятич, князь Костянтин Всеволодович, Літопис за Іпатіївським списком, «Повчання» преподобного Феодосія Печерського). Традиційними залишилися принципи Євангельської любові, своєчасності, помірності, відповідальності та ненасилля.

Узагальнення праць мислителів зазначеного етапу («Слово» Данила Заточника, «Повість врем'яних літ» преподобного Нестора Літописця, «Повчання» преподобного Феодосія Печерського,) свідчить про те, що *зміст* християнського виховання підлітків, на відміну від попереднього етапу, був спрямований на оволодіння дітьми підліткового віку християнськими цінностями (любов, терпіння, милосердя тощо), які, у свою чергу, ведуть до спасіння душі.

Аналіз літопису, життя святих, Києво-Печерського патерика, мислителів зазначеного етапу (Володимир Мономах, єпископ Кирил Туровський, преп. Нестор Літописець, преп. Феодосій Києво-Печерський) дає підстави для висновку про те, що на другому етапі для реалізації мети та завдань християнського виховання підлітків використовувалися нові *форми та методи*, а саме: наставництво, проповідь, повчання, «метод внутрішнього творення», переконання, доручення, самовиховання, самовдосконалення, праця, вправа в добрих учинках (допомога старшим, молодшим, хворим), диспут. Традиційними залишились бесіда, порада, застереження, навіювання, приклад, читання духовної літератури, церковний спів, молитва, каяття, церковні Богослужіння, піст, таїнства, церковне мистецтво, свята.

Установлено, що зазначені педагогічні ідеї християнського виховання підлітків знайшли свою реалізацію в діяльності церковно-монастирських шкіл. Система християнського виховання підлітків у монастирських школах організовувалась так, щоб підлітки жодної хвилини не знаходилися без праці або молитви. За статутом монастиря підлітки повинні були молитися і вдень, і ввечері, і вночі. За непослух вони несли духовне покарання (епітимію). При Києво-Печерському монастирі існувала лікарня, в якій учні монастирської школи піклувалися про хворих та знедолених.

З'ясовано недоліки, які заважали плідному розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків на етапі, що вивчається, а саме: політична роздробленість Київської Русі; феодалні чвари та князівські міжусобиці; зниження рівня освіти й моральності в середовищі духовенства.

У дисертації встановлено, що третій етап – етап збереження педагогічних ідей християнського виховання підлітків у школах при монастирях (30-ті рр. XIII – середина XIII століття) характеризувався моральним занепадом та низькою активністю населення; кризовими явищами в галузі освіти; зменшенням кількості установ, де підлітки набували християнського виховання, що було зумовлено політичною роздробленістю Київської Русі; татаро-монгольською навалою; поступовою втратою Києва як релігійного центру.

З'ясовано, що, незважаючи на складні політичні та економічні умови, означений етап ознаменувався збереженням педагогічних ідей християнського виховання підлітків, провідними серед яких залишалися: заклик до людяності та людинолюбства; покаяння; боротьба за духовне очищення; збереження загальнолюдських цінностей (піклування про інших, безкорисливість, любов до ближнього, милосердя, радість, мир, довготерпіння, доброта, віра, лагідність, стриманість та ін.); розвиток духовності підлітка, його дисциплінованості; неприпинення людської гідності вихованця; виховання у підлітків таких якостей, як товариськість, взаємодопомога, дружба, ввічливість, щирість, справедливість,

любов до держави, виховання громадянськості й патріотизму, визнання пріоритету національних і загальнолюдських цінностей (Києво-Печерський патерик, літопис «Повісті про битву на річці Калці», «Повчання» Святителя Серапіона Володимирського).

На основі аналізу літописних матеріалів, Києво-Печерського патерика з'ясовано, що педагогічна *мета* християнського виховання підлітків (спасіння душі через пізнання Бога) у порівнянні з попереднім етапом залишилася незмінною.

Означений етап ознаменувався переглядом педагогічних *завдань* християнського виховання підлітків, а саме: формування почуття каяття в гріхах; виховання розуміння кари Божої за гріхи; оволодіння вмінням самокритики, самоперевірки та власного вдосконалення; прищеплення вміння знаходити радість у молитві; виховання здатності на героїчний подвиг та жертву заради ближнього й держави; формування в підлітків терпіння, здатності до самокорекції та покаєння (Києво-Печерський патерик, Літопис, святитель Серапіон Володимирський).

З'ясовано, що на вказаному етапі практика християнського виховання підлітків була збережена в школах при монастирях, де функції вчителів виконували ченці. З метою утвердження християнських цінностей у свідомості підлітків чернецтво, як і на попередньому етапі, значну увагу приділяло благодійній діяльності. При монастирях існували богадільні, будинки для сиріт.

На підставі досвіду діяльності монастирських шкіл з'ясовано, що на зазначеному етапі збереглися і *принципи* (любові, своєчасності, помірності, відповідальності, смирення та аскези, терпіння та жертвності, єдності доброти і суворості, практичної спрямованості виховання, єдності навчання і виховання) та залишилися традиційними *форми й методи* християнського виховання підлітків: читання Святих книг, церковний спів, участь у Церковних таїнствах, бесіди, проповіді, приклад, каяття, навіювання, самовиховання тощо. Але, на відміну від попередніх етапів, ставився більший акцент на справах милосердя та патріотичному складнику виховання підлітків.

Водночас варто звернути увагу і на недоліки, що перешкождали організації християнського виховання підлітків на зазначеному етапі: незацікавленість держави в християнській просвіті дітей підліткового віку; обмежена кількість святих книг; наявність помилок під час перекладу та переписування святих книг.

У третьому розділі **«Перспективи творчого використання педагогічно цінних ідей християнського виховання підлітків у сучасній сім'ї та школі»** визначено перспективи використання педагогічно цінних ідей християнського виховання підлітків у сучасній сім'ї та школі та сформульовано прогностичні тенденції розвитку питань, які вивчаються.

У дослідженні з'ясовано педагогічні ідеї християнського виховання підлітків, які вже знайшли свою реалізацію в сучасній школі, а саме: використання християнської етики, казок народів світу, рідної мови, основ релігієзнавства, народних звичаїв, традицій, релігійних свят, творів сакрального змісту.

На підставі вивчення педагогічних ідей християнського виховання підлітків Київської Русі на різних етапах досліджуваного періоду (кінець X – середина XIII століття) установлено, що на вивчення й творче використання заслуговують такі

питання: використання духовної літератури з метою формування в підлітків християнських цінностей; широка організація благодійної діяльності та проведення акцій милосердя за активної участі школярів; відвідування Святих місць; прагнення вихователя не нашкодити дитячій душі; виховання з любов'ю; тісне співробітництво педагогічного колективу школи і сім'ї; залучення батьків до благодійної діяльності разом із дітьми; відкриття при школах спеціальних класів духовно-просвітницького спрямування, залучення священнослужителів до роботи з дітьми та їхніми батьками.

У дослідженні визначено прогностичні тенденції розвитку ідей християнського виховання підлітків у сучасній сім'ї та школі, а саме: упровадження нових і вдосконалення вже відомих форм і методів християнського виховання цієї категорії дітей; удосконалення організації просвіти та консультування батьків з питань християнського виховання підлітків; широке використання індивідуального підходу до організації їхнього християнського виховання; розробка та запровадження різноманітних християнських курсів; використання в сім'ї та школі педагогічно цінного досвіду християнського виховання підлітків.

Узагальнення результатів науково-педагогічного пошуку, аналіз джерельної бази дають підстави для таких **висновків**:

1. У дисертації відповідно до мети й завдань дослідження з'ясовано стан наукової розробки проблеми християнського виховання підлітків. Установлено, що тема християнського виховання молодого покоління вивчалася передусім як філософська, психологічна і педагогічна проблема. Але питання теорії та практики християнського виховання підлітків за часів Київської Русі до цього часу не були предметом спеціального вивчення науковців, що й зумовило науковий пошук у зазначеному напрямі.

Аналіз змісту понять «релігійне виховання», «духовне виховання», «православне виховання», «християнська мораль», «духовність» дозволив визначити християнське виховання підлітків як систему духовно-морального становлення особистості під керівництвом учителів, священнослужителів, батьків.

2. З'ясовано, що передумовами становлення педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі були: широкі міжнародні та дипломатичні зв'язки Київської держави; обмін досягненнями в галузі культури, ремесел і техніки; діяльність видатних місіонерів; переклад на старослов'янську мову богослужбних книг; створення слов'янської писемності; діяльність християнських громад; побудова в Києві Соборного храму; прийняття хрещення княгинею Ольгою та князем Володимиром; сусідство Київської Русі з Візантійською державою.

Ураховуючи зміни суспільно-політичних та економічних чинників, підходи Святих Отців Церкви, мислителів Київської Русі та науковців до визначення мети, завдань, змісту, принципів, форм і методів організації християнського виховання підлітків та досвід установ, які були засновані з метою організації такого виховання у Київській Русі окресленого періоду, науково обґрунтовано три етапи становлення й подальшого розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі (кінець X – середина XIII століття).

Перший етап (988 р. – перша половина XI століття) – етап зародження педагогічних ідей християнського виховання підлітків і поступової їхньої реалізації в практиці державного і церковного навчання в Київській Русі – характеризувався: появою перших джерел як носіїв християнських цінностей, визначенням провідних педагогічних ідей (ідея спасіння, милосердя, покаяння, духовного вдосконалення особистості, гуманізму, прищеплення загальнолюдських цінностей, виховання почуття антипатії до пристрастей та почуття радості від перемоги над собою, виховання працелюбства тощо), мети (формування у молодого покоління християнського світогляду, розвиток духовної сфери особистості, її релігійності та моральності), завдань, принципів, змісту, форм та методів християнського виховання підлітків і їхньої реалізації в діяльності шкіл.

Другий етап (друга половина XI – початок XIII століття) – етап розвитку педагогічних ідей християнського виховання підлітків у Київській Русі і його впровадження в практику церковно-монастирського навчання – ознаменувався: розширенням педагогічних ідей християнського виховання підлітків (ідея цінності навчання для підлітків, необхідності надбання таких християнських цінностей, як добросердечність, смирення, повага до молодших, однолітків, батьків та старших за віком, любові до праці, організація благодійної діяльності, формування особистості в єдності тілесної і духовної чистоти, ідея єдності навчання і виховання тощо); уточненням мети (спасіння душі шляхом пізнання Бога); розширенням педагогічних завдань, принципів та змісту християнського виховання підлітків; започаткуванням нових форм та методів такого виховання; реалізацією ідеї християнського виховання підлітків у діяльності церковно-монастирських шкіл.

Третій етап (30-ті рр. XIII – середина XIII століття) – етап збереження педагогічних ідей християнського виховання підлітків у школах при монастирях – характеризувався: збереженням педагогічних ідей (заклик до людяності та людинолюбства; покаяння; боротьба за духовне очищення; збереження загальнолюдських цінностей (піклування про інших, безкорисливість, любов до ближнього, милосердя, радість, мир, довготерпіння, доброта, віра, лагідність, стриманість, чесність, любов до держави), відповідальність перед Батьківщиною і народом тощо) та мети християнського виховання підлітків, переглядом педагогічних завдань такого виховання, збереженням практики християнського виховання підлітків у школах при монастирях, традиційними принципами, формами і методами такого виховання, акцентуванням уваги на справах милосердя та патріотичному складнику виховання підлітків.

3. З'ясовано, що до провідних форм та методів християнського виховання особистості досліджуваного періоду належали: бесіда; приклад дорослих; порада; застереження; читання християнської літератури; церковний спів; навіювання; каяття; відвідування церкви; Богослужіння; проходження Церковних таїнств; участь у святах та мистецьких заходах; читання псалмів; наставництво, проповідь, повчання, «метод внутрішнього творення», переконання, доручення, самовиховання, самовдосконалення, вправлення в добрих вчинках, заохочення та покарання, колективна праця та деякі інші.

4. На підставі визначення педагогічних ідей християнського виховання

підлітків Київської Русі на різних етапах досліджуваного періоду (кінець X – середина XIII століття) встановлено, що творчого використання заслуговують такі педагогічно цінні ідеї: використання духовної літератури; організація благодійної діяльності (допомога хворим, сиротам); відвідування Богослужінь; паломницькі подорожі до Святих місць; особистий приклад вихователя; уміння вихователя бачити у вихованцеві образ і подобу Божу; турбота вихователя про душу дитини; прагнення вихователя не нашкодити душі дитини; виховання з любов'ю; співробітництво педагогічного колективу школи і сім'ї; залучення батьків до благодійної діяльності разом із дітьми.

До прогностичних тенденцій подальшого розвитку питань християнського виховання підлітків у сучасній сім'ї та школі можна віднести: упровадження нових і вдосконалення вже відомих форм і методів християнського виховання цієї категорії дітей; удосконалення організації просвіти та консультування батьків із питань християнського виховання підлітків; використання в сім'ї та школі педагогічно цінного досвіду християнського виховання підлітків та деякі інші.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми. Свого подальшого вивчення потребують такі питання, як: обґрунтування сучасних соціально-педагогічних чинників і умов, що впливають на успішну організацію християнського виховання підлітків; з'ясування особливостей змісту, форм і методів підготовки вчительських кадрів до організації християнського виховання підлітків.

Основні результати дослідження відображені в таких публікаціях:

1. Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Дерев'янку І. В. Дослідження етапів становлення та розвитку питань християнського виховання підлітків у Київській Русі (8-15 століття) / І. В. Дерев'янку // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – Вип. LXV – С. 253 – 258.

2. Дерев'янку І. В. Методологічні засади дослідження християнського виховання підлітків у Київській Русі / І. В. Дерев'янку // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. – Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. – Вип. 34. – С. 45 – 52.

3. Дерев'янку І. В. Творче використання педагогічних ідей та досвіду християнського виховання підлітків в умовах сьогодення / І. В. Дерев'янку // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка (педагогічні науки): зб. наук. пр. – Луганськ : Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014. – Вип. №2 (285). – С. 200 – 206

4. Дерев'янку І. В. Дослідження методів і форм організації християнського виховання підлітків за часів Київської Русі (VIII-XV століття) / І. В. Дерев'янку // Педагогічні науки Херсонського державного університету: зб. наук. пр. – Херсон: ХДУ, 2014. – Вип. 66. – С. 63 – 67

5. Дерев'янку І. В. Християнська традиція як засіб виховання сучасних підлітків / І. В. Дерев'янку // Теорія та методика навчання та виховання: зб. наук. пр. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – Вип. 36. – С. 64 – 71

6. Derevianko I. V. The Experience of the Teenagers' Christian Upbringing in Kyivan Rus and its influencing the Modern Upbringing Methodology / I. V. Derevianko // Perspektywy Edukacyjnej-Społecznej. – Łódź: Wyższa Szkoła Biznesu i Nauk o Zdrowiu. – 2015. – № 5. – Р. 6 – 9.

7. Дерев'янку І. В. Зміст християнського виховання підлітків на сучасному етапі / І. В. Дерев'янку // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. – Запоріжжя : КПУ, 2016. – Вип. 50 (103). – С. 81 – 88.

8. Дерев'янку І. В. Перспективи творчого використання педагогічних ідей християнського виховання підлітків у сучасній сім'ї та школі / І. В. Дерев'янку // Найновітє научні постиження – 2017 – Педагогическі науки. Психологія и социология. – София : «Бял ГРАД-БГ», 2017 – Vol. 6. – С. 36 – 38.

II. Опубліковані праці апробаційного характеру:

9. Дерев'янку І. В. До витоків християнського виховання підлітків у Київській Русі / І. В. Дерев'янку // Методологія сучасних наукових досліджень : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (24–25 жовтня 2013 р., м. Харків) – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2013. – С. 36 – 37.

10. Дерев'янку І. В. Владимир Мономах о християнском воспитании подрастающего поколения / І. В. Дерев'янку // Савремене тенденције у наставним и ваннаставним активностима на учительским (педагошким) факултетима : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Врање. – Сербія. – 2013. – С. 41 – 42.

11. Дерев'янку І. В. Дослідження релігійно-філософських думок Г. С. Сковороди у працях В. В. Зеньковського / І. В. Дерев'янку // Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител: матеріали наук.-практ. конф. – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 81 – 86.

12. Дерев'янку І. В. Невмирущість педагогічного феномену А. С. Макаренка / І. В. Дерев'янку // Педагогічна спадщина А. С. Макаренка – Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2014. – С. 41 – 43.

13. Дерев'янку І. В. Педагогічна майстерність як якість особистості / І. В. Дерев'янку // Культура та інформаційне суспільство ХХІ століття : матеріали наук.-практ. конф., (21-22 квітня 2016 р.) – Х. : ХДАК, 2016. – С. 73 – 74.

14. Дерев'янку І. В. Вплив виховної концепції Г.С. Сковороди на сучасне орієнтоване на особистість виховання молоді / І. В. Дерев'янку // Г. С. Сковорода – видатний український філософ і просвітител – Х. : ФОП Шейніна О. В. – 2016 – С.10 – 11.

15. Дерев'янку І. В. Педагогічні ідеї християнського виховання підлітків у працях святих отців / І. В. Дерев'янку // Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика: матеріали міжнар.

наук.-практ. конф., (11 квітня 2017 р.) – Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. – С. 56 – 59.

АНОТАЦІЇ

Дерев'янюк І. В. Педагогічні ідеї християнського виховання підлітків у Київській Русі (кінець X – середина XIII століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук (доктора філософії) за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки (011 – Освітні, педагогічні науки). – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, МОН України. – Харків, 2018.

У дисертації здійснено цілісний аналіз теорії і практики організації християнського виховання підлітків Київської Русі (кінець X – середина XIII століття); обґрунтовано етапи та визначено педагогічні ідеї християнського виховання підлітків Київської Русі цього періоду: I етап (988 р. – перша половина XI століття) – зародження педагогічних ідей християнського виховання підлітків і поступової їхньої реалізації в практиці державного і церковного навчання в Київській Русі; II етап (друга половина XI – початок XIII століття) – розвиток педагогічних ідей християнського виховання підлітків Київської Русі і його впровадження в практику церковно-монастирського навчання; III етап (30-ті рр. XIII – середина XIII століття) – збереження педагогічних ідей християнського виховання підлітків у школах при монастирях; узагальнено зміст, форми і методи християнського виховання підлітків Київської Русі досліджуваного періоду; актуалізовано педагогічно цінні ідеї християнського виховання підлітків Київської Русі для сучасної сім'ї та школи в Україні.

Ключові слова: християнське виховання, підлітки, Київська Русь, педагогічні ідеї, теорія, практика, етапи.

Дерев'янюк И. В. Педагогические идеи христианского воспитания подростков Киевской Руси (конец X – середина XIII века). – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук (доктора философии) по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики (011 – Образовательные, педагогические науки). – Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, МОН Украины. – Харьков, 2018.

В диссертации проведен целостный анализ теории и практики организации христианского воспитания подростков Киевской Руси (конец X – середина XIII века); обоснованы этапы и определены педагогические идеи христианского воспитания подростков Киевской Руси этого периода: I этап (988 г. – первая половина XI века) – зарождение педагогических идей христианского воспитания подростков и последовательной их реализации в практике государственного и церковного обучения в Киевской Руси; II этап (вторая половина XI – начало XIII века) – развитие педагогических идей христианского воспитания подростков Киевской Руси и их внедрение в практику церковно-монастырского обучения; III

этап (30-е гг. XII – середина XIII века) – сохранение педагогических идей христианского воспитания подростков в школах при монастырях; обобщены содержание, формы и методы христианского воспитания подростков Киевской Руси исследуемого периода; актуализированы педагогически ценные идеи христианского воспитания подростков Киевской Руси для современной семьи и школы в Украине.

Ключевые слова: христианское воспитание, подростки, Киевская Русь, педагогические идеи, теория, практика, этапы.

Derevianko I. V. Pedagogical ideas of the Christian upbringing of adolescents of Kyivan Rus (from the late of the 10-th century to the middle of the 13-th century). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation for the degree of the candidate of pedagogical sciences (Doctor of Philosophy) in specialty 13.00.01 – «General Pedagogy and History of Pedagogics» (011 – Educational, Pedagogical Sciences). – H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The dissertation is devoted to solving the whole range of the contradictions that exist in the modern theory and practice of the adolescents' Christian upbringing. The first contradiction is seen between the accumulated pedagogically valuable experience of the teenagers' Christian upbringing in Kyivan Rus from the late of the 10-th century to the middle of the 13-th century and the absence of its generalization to be used in the modern upbringing process. The second contradiction is between the numerous research developments, concerning the teenagers' Christian upbringing in the family and at school and their ignoring in the adolescents' Christian upbringing practice. The third contradiction is between the adolescents' souls' demands and the partial use of the Christian values to achieve the aims the adolescents' Christian upbringing.

When analyzing the contents of the modern adolescents' Christian upbringing, we came to the conclusion that the modern scholars have characterized the purpose, the tasks, the methodology, the forms, the means, the principles of the adolescents' Christian upbringing partially, not offering the holistic system of the pedagogical ideas of the adolescents' Christian upbringing.

It is defined that the purpose of the adolescents' Christian upbringing is to save their souls and to cultivate their Christian values, especially, when going to church. The tasks of the adolescents' Christian upbringing are the eradication of the teenagers' personal destructive entities, or (in the religious terminology) the passions; the clarification of the God's image in the teenagers' imagination and their preparing to the life in eternity when they are living on the earth. As for the methodology of the adolescents' Christian upbringing, it includes making the prayers, the confession, the sermons, following the Christian educators' examples, etc. Concerning the forms of the adolescents' Christian upbringing, they include fasting, divine services, sacraments, pilgrimages, charity work. As for the main principles of the adolescents' Christian upbringing, they are the Orthodox Church outlook on the personality as the God's image and his likeness to the God as well as the principle of non-violence, love, responsibility and others.

On the basis of the analysis of the historical, historical and pedagogical, scientific

and pedagogical sources, it was defined that the preconditions of the adolescents' Christian upbringing in Kyivan Rus were as follows. First, Kyivan Rus had the diplomatic relations with the states which had already adopted Christianity. Secondly, there was the exchange of the cultural achievements. Thirdly, Christianity was spread by the political leaders, preachers, missionaries on the territory of Kyivan Rus. Fourthly, there was the translation of the sacred books and the appearance of the Slavonic language. Finally Princess Olga and Prince Volodymyr were baptized.

There had been defined three stages of the cultivation and further development of the pedagogical of the adolescents' Christian upbringing in Kyivan Rus (from the late of the 10-th century to the middle of the 13-th century).

The first stage, which started in 988 and ended in the first half of the 11-th century, was the stage of appearing the adolescents' Christian upbringing pedagogical ideas and their gradual implementation into the practice of the state and church education in Kyivan Rus.

The second stage, which started in the second half of the 11-th century and ended at the beginning of the 13-th century was the stage of the development of the Kyivan Rus adolescents' Christian upbringing pedagogical ideas and their implementation into the practice of the church and monastery education. It was connected with the development of monasteries, with the recognition of the leading role of the Kyiv-Pechersk Monastery as the center of the adolescents' spiritual enlightenment.

The third stage started in the 30's years of the 13th century and ended in the middle of the 13th century. It was the stage of the preservation of the adolescents' Christian upbringing pedagogical ideas at the monastery schools. It was the period of political crisis and the Mongols and Tatars invasion.

The analysis of the pedagogical ideas of the Christian upbringing of adolescents in Kyivan Rus' at different stages of the period under the investigation (from the late of the 10th century to the middle of the 13th century) brought to the conclusion that it is necessary to improve the contents and the tasks of Christian education at the secondary schools and at the Sunday schools at churches.

In the qualified scientific work there have been analyzed the pedagogical ideas that have already been used at modern high schools. They are Christian ethics teaching (elective course), Ukrainian literature, the fairy tales of the peoples of the world, the Ukrainian language, the Fundamentals of religious studies, the folk customs, traditions, religious holidays, and sacred works as the means of the adolescents' Christian upbringing.

The research does not cover all the aspects of the problems of the adolescents' Christian upbringing in Kyivan Rus. The following issues are expected to be analysed in future. They are the peculiarities of the contents, forms and the methodology of the teaching staff training so that they could arrange the students' moral and religious education.

Key words: Christian upbringing, teenagers, Kyivan Rus, pedagogical ideas, stages, theory, practice.